

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND
ved Christian Stenz og W. Christiansen

INDHOLD:

Poul Kürstein:

Slien – farled, hærvej og fiskevand

Johannes Tonnesen:

Hans a æ præstes – Å æ præstes Johannes

F. Mørck:

Tønder bys nødpenge

Sønderjysk Månedsskrifts ekspedition:

Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder
Overlærer Chr. Stenz' adresse er: Tøndervej 173, Åbenrå

NUMMER 9 · 1. SEPTEMBER 1962 · 38. ARGANG

Historisk Samfund for Sønderjylland

på Sli-tur

Takket været et arrangement med FÖRDE REEDEREI, Flensborg, kan vi byde vore medlemmer med husstand på en særlig oplevelse

søndag den 9. september

– en udflugt til en både naturskøn og historisk minderig egn.

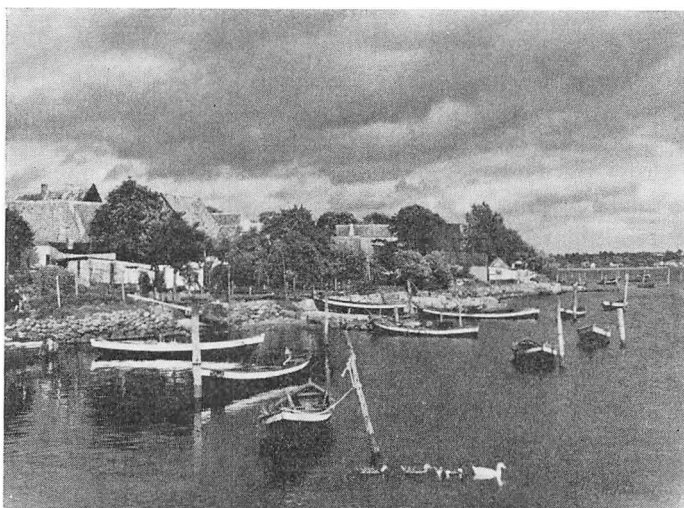
Afgang med skib fra Sønderborg kl. 9,00. Toldeftersyn i Kappel. Besøg i den idylliske fiskerby Arnæs, hvor vi spiser middag ca. kl. 12 og derefter går på byvandring. (Middag: roulader m. m. ca. 5 DM., pølser og kartoffelsalat ca. 2 DM. – eller medbragt mad). Fra Arnæs sejler vi til Mysunde og vender i nærheden af Slesvig. Tilbagekomst til Sønderborg o. kl. 20.

Om bord holdes orienterende foredrag (højtaler) om de herregårde, voldanlæg, kirker, fiskegærder m. m., som vi ser fra skibet, af bibliotekar *P. Kürstein*, Slesvig. På skibet er der servering af pølser, kaffe m. m.

Pris fra Sønderborg kr. 19 og fra Kappel (kun for sydslesvigske medlemmer) DM 5.–. Højeste deltagerantal til og fra Kappel: 300.

Vi anmoder medlemmer med bil om at hjælpe med transporten til og fra Sønderborg. Oplysninger hos arkivar Worsøe, Landsarkivet, Åbenrå, telf. 2 27 04. Parkering på Kirkepladsen og ved havnen. Afgangssted: lige neden for slottet.

HUSK PAS!

Holmens fiskerbåde er lange og smalle – en meget gammel type

Slien

farled, hærvej og fiskevand

Af Poul Kürstein

Slien er uden for al tvivl den vigtigste fjord i Sydslesvig, når man ser på sagen med historiens øjne. Den er overhovedet et af de vigtigste danske vande. Af samme historiske vægt er vel kun Øresund, Limfjorden og Roskilde fjord, som den alle ligner ved at være eller have været et vigtigt farvand, et vand man farer eller færdes i. Den er den eneste af de jyske fjorde foruden Limfjorden, som har bevaret sit gamle egennavn, idet de andre jo har taget navn efter de byer, som senere kom til at ligge ved dem. Det omvendte er muligvis tilfældet ved Kolding fjord. Kolding, »Kalding« eller »den kolde« er vist nok oprindelig navnet på fjorden, og Kiel er egentlig navnet på den fjord, som Kiel ligger ved.

Men forøvrigt har den svenske sprogforsker J. Sahlgren udkastet den tanke, som blev grebet af danskeren Kristian Hald og fik tilslutning fra tyskeren Wolfgang Laur, så at den nu vel må siges at være knæsat af stedsnavneforskningen, nemlig at navnet »Angel« oprindelig ikke er knyttet til *landet*, men er *Sliens* oprindelige navn. Grunde til denne påstand findes i de norske fjordnavne Hardanger, Varanger o. s. v., hvis sidste led er »anger«. Ordet er i slægt med dansk »ange«, som er en sygdom hos heste og køer med trangt åndefang, med ordet »angest«, »angst«, den følelse af rædsel man har, når brystet føles trangt. Ordet findes som »eng« med tyd

af »snæver« i tysk. En skiften mellem »r« og »l« er hyppig. »Angel« skulle da være den »trange fjord«, og det passer fortrinligt på den lange og smalle Sli, mens det ikke giver nogen mening brugt om landet. At et stednavn kan gå fra en flod eller et farvand over til det langs med liggende land er kendt fra flere steder. Det nuværende navn Slien menes oprindeligt kun at være brugt om den indre Sli, og ordet menes at hænge sammen med »Slæ«, som er siv og vandplanter, som særligt findes netop her, først og fremmest i Haddeby nor og Selk nor.

Sliens historiske betydning ligger i tre ting: at den har været handelsvej og kongers hærvej og at der er fisk i den.

På tærskelen til den historiske tid, vikingetiden, finder vi Slien som et af de vigtigste farled overhovedet i Europa. Den vestlige handels farmænd for ned ad Rhinen og langs Nederlandenes og Tysklands kyster ind i Ejder og op ad Trene. Så gik den på kærre over land til Hedeby ved Sliens inderste vig, hvor den mødte skibe og købmænd fra Østerleden, købmænd fra Vendlands Jumme eller Jomsborg og Wollin, fra Gotland, fra sveernes tjodland, Svitjod, og fra Store Svitjod eller Rusland. Der lå Holmegaard og Kijev ved floder, som man kunne sejle på lige ned til Miklagaard eller Møglegaard, som vore fædre kaldte det gamle Byzantium eller Konstantinopel. Længere væk, men dog til at nå for Hedeby's handelsmænd lå Serkland, »Silkelandet«, Iran eller Persien. Mod nord sejlede man gennem Østersøen og derfra over Jyllandshavet. Nordpå gik Nordvejen, Norvégr. Navnet lever endnu i Norway, Norwegen, Norge, som blev navnet på alle de nørreste lande, som talte den danske tunge. Når vinterens værste vejrlig var væk, vrimlede Slien ved vårens første åbne vand med tjærede skuder, og mange af dem havde hjemme i Slesvig eller Hedeby.

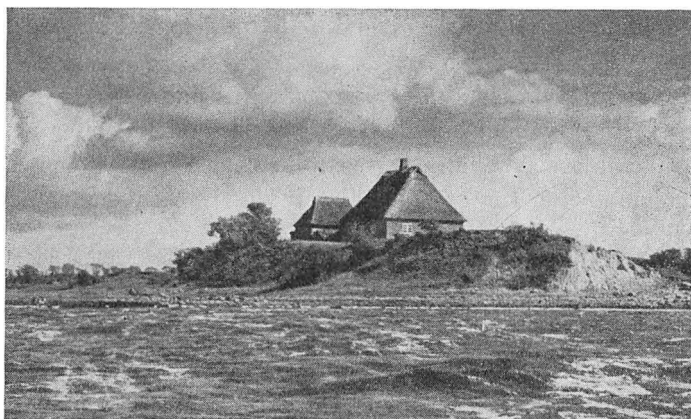
Hedeby's bylov havde en balk, et kapitel, om søretten. Midt i dens lærde latin finder vi danske ord, sømandsord fra søretten, som vidner om den ældste danske søfart. Visby på Gotland, nogenlunde samtidig med Hedeby, har til *sin* søret lånt fra Hedeby-søretten. Visby igen gav meget i arv til Frederik den Andens søret, som igen blev kilde for Christian den Femtes Danske Lov, som atter er grundlaget for al dansk ret, også nugældende dansk søret. Historiens brønd er dyb.

Sliens storhandel varede i nogle hundredår. Så søgte farmænd andre veje. Lybæk først og København siden blev Østersøens store havn. Handelen svandt, men *silden* blev der.

Som rigets andre strømme, var også Slien kronens ejendom, men allerede kong Svend, efter sin død kaldet Grathe, gav byen Slesvig ret til at fiske i Slien med udelukkelse af alle andre. Over alt på kysten måtte fiskerne bygge boder og tørre net, så langt op i landet, som de kunne kaste en ror-pind. Sådan står der allerede i byloven. – Denne drabelige frihed blev be-

kræftet af Erik Emune. Men i de følgende århundreder søgte de holstenske godsejere langs Slien, »Sli-junkerne«, ved vold og våben at hindre slesvigerne i nydelsen af deres lovlige rettigheder. Til værn for fiskerne udstedte da Christian den Første i 1480 det »Store Slibrev«, der tydeligt bekræftede privilegiet og truede junkerne med kongens vrede. I den følgende tid stod konge og hertug sammen om at hævde privilegiet, og der blev endelig gjort ende på det adelige uvæsen.

Fiskerlavet på Holmen ved Slesvig er i strengeste forstand først fra

Svaneborg, Schwonsburg, over for Arnæs

1765, men fiskerne har siddet på Holmen allerede i middelalderen. Vinterfiskeriet var – og er – fiskeri ved vod, der kræver samarbejde af flere fiskere. Vodfiskeriet nævnes allerede i Slesvig bylov eller stadsret. Og lige så gammel er den nødvendige organisation. At et formeligt fiskerlav ikke oprettedes allerede i gammel tid, skyldes vel, at Sli-privilegiet gjaldt *alle* byens borgere. Fiskeriordninger fra 1668 og 1703 fastslog imidlertid fiskernes rettigheder og pligter og banede vej for oprettelsen af fiskerlavet i 1765. Da blev det fastslået, at kun lavet måtte fiske i Slien. Med få indskrænkninger er det sådan den dag i dag. Fiskerlavet våger nidkært over velerhvervede rettigheder, så det er lidet lysteligt at være lystfisker ved Slien. Men fiskerenker og faderløse får stadig fangstpart af vinterens vodfiskeri.

Ikke blot ved fiskeriet hører Slesvig og Slien sammen. Ved Sliens mund, som på godt dansk hedder Sliminde, sørgede byens vise fædre for at indløbet blev sat med bolværker og stenpakninger i 1784. Et maleri på rådhuset fastholder det store værk. Der byggedes »et lidet fyr«. Endnu byens sidste danske borgmester, August Jørgensen, gjorde sig, som ved så meget andet, fortjent af byen ved sin omsorg for indsejlingen. Sakse fortæller om

et tårn ved Sliminde, som Christiern Svendsen blev sat i, efter at han var taget til fange som deltager i Erik Emunes oprør. Man mener at have fundet tårnets grundvolde ude i havet ligesom også kister fra en gammel kirkegård skal kunne findes ved lavvande. Det må være det gamle Minnesby. Øen, som nu kaldes Lotseninsel – Lodsøen – må være den, som tidligere hed Mindholm, holmen i mindet, og godset Oehe er det samme som Ø, som dog i Kong Valdemars jordebog kaldes Gath. Den opføres blandt kongens øer, og der findes bjørne, men det må betyde, at kongen har haft en dyrepark her, for bjørne skal have meget plads at leve på, når de skal klare sig selv. I 18. århundrede blev øen sikret ved en dæmning.

Ved vedvarende nordøstvinde presses vandet ind gennem det snævre minde, og så stiger vandet langs Slien og volder ødelæggelser på agre og enge og fylder Slesvigs kældre. Efter folketro i Slesvig kommer der tre gange oversvømmelse, før end det bliver vinter. Men det trange minde kan naturligvis også virke, så at det holder vandet ude ved sydvestenstorm. Den 12. februar 1962 og igen og især den 18. februar, samme dag som dele af Hamborg stod under vand, var store dele af Slien tørre. Det sker højst hvert 30. år. Så finder man stenalderbopladsler på bunden af Sliens lange tunneldal.

På samme oprindelige ø som godset Oehe og oprindelig som en del af det ligger fiskerbyen *Maasholm*. Der er ingen som helst grund til at sige Masholm. Dog er det hverken den nederste del af ryggen, som nogle tror, eller som jeg selv troede, et stedmålsord for måge, sådan som det findes i norsk og svensk, men ganske simpelt en mose, sådan som det også findes i stednavnet Hestemaas i Svansø. Når det ikke er særligt moset på stedet nu, skyldes det, at byen er flyttet flere gange. Det er et yndet sted, som tidligere sognede til Kappel kirke. Den første rejse i livet, til dåb, og den sidste til graven, gik for maasholmerne i båd til Kappel. Nu spares de for rejsen, for byen har fået sin egen lille kirke.

Gennem det smalle Rabølsund kommer vi ind til *Kappel*. Et kapel viet til sømandshelgenen St. Nikolaus, et godt fiskeri, krohold og færgefart ved en vigtig overgang over Slien tæt ved Østersøen har virket Kappels opkomst. Det er ikke sært, at byens våben har færgefolks helgen, Kristoforus, den hellige Kristoffer. Navnet kommer lige som det lollandske Kappels af »capella«, kapel. Kirken er bygget i en meget smuk senbarokstil i 1789–93, på et tidspunkt da man ellers var kommet gennem rokokoen og langt ind i nyklassicismen. Mester for kirken er *J. A. Richter*. Den står på en sokkel af mægtige kvadre af gråsten. Sten fra mindst 22 gravhøje og jættestuer gik med. Vindfløjen er en Kristoffer-figur. Man siger, at han står med en sild i hånden. Hvis ikke det er sandt, er det godt fundet på, for sild er godt især for Kappel, som har en stor fiskerflåde. Man kan

endnu se et par af de gamle sildegårde, som består af risgårder i vandet. De fører silden ind i en bund, hvor den ikke kan komme videre, men heller ikke tilbage. Byen har en ikke ringe industri.

Fra Kappel kan man skimte *Arnæs*, som ligger ikke fem kilometer oppe ad Slien. Undervejs kommer vi forbi den store Kongesten, som folketroen har travlt med.

Arnæs er et mindesmærke over livegenskabet. Kappel hørte til herremanden på Røst; den sidste, som ejede både gods og by, var landgrev Carl af Hessen. Han var en god mand, som oprettede de ældste kolonihaver i Danmark her i Kappel. Han solgte byen til kongen, men før ham hørte byen til slægten *von Rumohr*, og i 1666 krævede herremanden, at borgerne skulle sværge ham troskab og derved blive livegne. 62 mænd med deres kvinder og børn nægtede. Hertugen gav dem så lov til at slå sig ned på øen Arnæs i Slien, som oprindeligt hørte til domkirken i Slesvig, men nu var hertugens. Byen udmærker sig ved at være et smukt eksempel på det syttende århundredes sans for det regelmæssige byanlæg. Et andet eksempel er Frederikstad. Det lille Arnæs er én lang gade fra »Verdens Ende« i nordøst til kirken i sydvest, to rækker af enkle, smukke huse på lige brede grundstykker, en streng og simpel enhed, som oplives ved tusind små, umærkelige afvigelser, som atter fremhæver helheden. En dæmning fører nu over til Angels faste land.

Skibe fra Arnæs var i byens velmagtstid lige så selvfølgelige i Københavns havn som siden pæreskuder fra Fyn. Men arnæsserne havde røgede sild – Sliens sild er dejlige dyr – og fedevarer, pølser og såkaldte »holstenske« skinker med. Arnæs-skipperne var ikke sådan rigtig for det slesvig-holstenske oprør. Ved Arnæs gik preusserne over Slien i 1864, men først da de svage danske styrker var væk, og den preussiske garde havde så lidt travlt med at følge, at man først så den igen ved Dybbøl. Siden da har byen skrantet, men endnu kaldes den »Klein-Kopenhagen«. Dæmningen til Angel skal være bygget af ballastjord fra København. Arnæs er et gammelt færgested og endnu sættes folk og fæ og biler mod gode ord og en billig penge over Slien med en trækfærge, som til for nylig gik ved menneskers muskelkraft, men nu drives af en motor.

Fra Arnæs kan man se *Svaneborg*, Schwonsburg. Men vil man ud på voldstedet må man lade sig sætte over til Svansø. Ad noget, som ligner en dæmning – og også er det – kommer man gennem strandengen ud på en ø med høje, stejle sider. Der ligger et kåd derude. Svaneborg er, mener man, anlagt af Erik af Pommern i hans lange, seje kamp mod de holstenske grever. Han skal også have bygget borg på kirkebakken på Arnæs og ved *Lindaanæs*.

Det er kendt som sikkert i Slesvig, at Slien tager et menneskeliv hvert

år. Det kan hænde om sommeren, når folk bader, men oftest sker det, når isen indbyder til færdsel. Svæveflyvning dyrkes gerne samtidig med isbådssejlad. Fiskernes våger truer vel nok i nogen grad isbådene. Men de kan næsten altid vare sig. Værre er ukyndiges nattegang over isen. Senere, i marts, under Sliens lave skrænter og langs de side strandenge skvulper bølgerne klirre-is sammen og ligger og ringer som bryllupsklokker for ænders avledåd. Det er også tiden for kongers kamp.

Mange kongers skibe lærte Slien at kende. Kong Gudfred kom med sin flåde til Sliesthorp, siger de frankiske rigsannaler i året 804. Det er første gang, at Slesvig og Slien nævnes og omtrent også første håndfaste omtale af Danmark i et pålideligt historisk dokument. Erik, »som vandt land i Danmark«, kom denne vej fra Sverige og avlede Gnupa, som kendte sin hustru Asfrid, den ætstolte Odingarsdatter. Med hende fik han Sigtryg.

Denne slægt af Sli-konger nævnes på Hedeby-runestenene og går under navn af »svenskeveldet i Hedeby«. Svært er det dog at svare på, hvor mange svenskerne var, hvor stort deres vælde var, og hvor svenske de var. Man har prøvet på at drage en gruppe stednavne ind i den række af ikke særligt vægtige grunde, som danner den skrøbelige grundvold for den mægtige videnskabelige konstruktion, som hedder svenskevældet i Hedeby.

Langs Slien i Angel og Svansø findes en del landsbyer, hvis navne ender på -by. Det er der ikke noget mærkeligt i, for denne endelse er jo såre almindelig i det danske land. Men de hedder Aageby, Ketelsby, Brodersby og Kalleby, og det vil sige, at deres forled er et mandnavn, og denne sammensætning er usædvanlig i Danmark. Derimod er gruppen talrig i Sverige og særlig i Uppland. Da der også på Lolland, i Sydsjælland og på Falster findes enkelte af typen, altså på Hedeby-tidens store handelsvej til Sverige, så sagen tillidsvækkende ud: disse navne tolkedes som vidnesbyrd om en temmelig tæt svensk bebyggelse langs Slien.

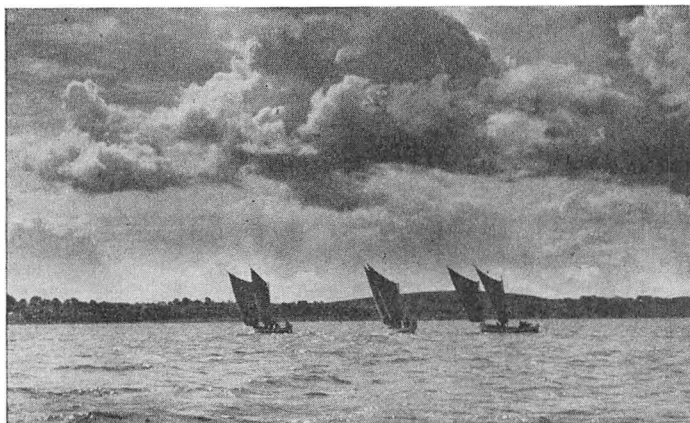
Særlig var glæden stor i tyske kredse. Her frydedes man over, at navnene ikke var danske. Man glædes stadig aldeles upåvirket af, at der for længst er rejst indsigelse mod holdbarheden af denne opfattelse. Snarere burde de nævnte tyske have lagt mærke til, at navnene var danske *eller* svenske. Det eneste, man med vished kunne sige, var, at navnene ikke var *tyske*.

Allerede *Marius Kristensen* gjorde opmærksom på, at typen ingenlunde savnedes på dansk område. Den nærmest vrimlede i Danelagen, de danske bygder i England, f. eks. Grimsby. Marius Kristensen sluttede deraf, at typen havde været i brug i vikingetidens sidste tider, og at de sydslesvigske navne viste en hjemlig opdyrkning af grænseområdet nogenlunde samtidig med, at Danelagen byggedes eller måske lidt efter.

Senere har professor *Kristian Hald* syslet med disse navne. Han gør op-

mærksom på den snævre forbindelse mellem England og Slesvig-Hedeby og denne navnkundige handelsstads livlige Østersø-handel. Han mener, at navnetypen er opstået i Danelagen. Her var det rimeligt at nævne en landsby efter den høvding eller flokfører, som var ledende ved dens grundlæggelse. Derfra er skikken kommet til Slesvig-Hedeby og videre ud langs Slien, har sat sine spor på Sjælland, Lolland og Falster og nået op til Uppland, hvor den blev almindelig.

Tvivlen om disse stednavnes svenske ophav er blevet endnu større efter

Holm-fiskernes sorte sejl på Slien

tyskeren *Wolfgang Laurs* undersøgelser. Han gav sig til at se på navnene enkeltvis i sammenhæng med geografen *Kuhlmanns* undersøgelser af, hvordan Angel blev bygget og opdyrket. Heraf fremgik det nemlig, at de landsbyer, som vi taler om, gennemgående er små byer, som er opstået som udflytterbyer fra ældre landsbyer. Således skal Ågeby være udgået fra Hempstrup, som ikke findes mere, men som selv var en aflægger af Sønder Brarup. Ølsby og Thumbby stammer fra Strukstrup, Gunneby fra Kjus eller Ulsnæs lige som Kisby og Ketelsby fra Borne, og endelig er Kalleby en datter af Moldened.

Dette gjaldt selve byernes alder, som altså er ung i og i hvert fald fra tiden efter vikingetid. Men heller ikke navnene eller mandnavnene i dem gør et overvældende gammelt indtryk. Det samme gælder efter svenske forskeres udsagn de tilsvarende navne i Uppland. Laurs opfattelse må nærmest siges at være den samme som Halds med den forskel, at Laur mener, at eksempler på denne type stednavne i Sydslesvig må være yngre end den svenske vælde i Hedeby.

Endelig finder *Birthe Hjorth Pedersen*, at personnavnene i stednavnene i Danelagen og Uppland ikke stemmer overens med dem i Sydslesvig, så

at hun må mene, at der ikke er nogen forbindelse mellem stednavnene de tre steder, men at de sydslesvigske -by-navne er opstået på stedet under særlige bebyggelsesforhold.

Så nu må man håbe, at den gamle svenske travet bliver bragt til hestehagter!

Den svenske konger i Slesvig gjorde Svend Tveskæg ende på, men han selv kan være kommet fra vest, fra England. Østfra kom Erik Sejrssæl ad Slien, men han er vist nok den sidste svensker, der kom den vej, og han kom ud igen. Andre svenske kom i senere tider syd fra og til lands. Svenske flåder kom siden hen kun i slesvigske vande for at ødelægges. En nordmand, Magnus, kom ind ad Slien og gik nord på for at knuse venderne på Lyrskov hede. Med ham var Svend Estridssøn Jarl. Da jarlen gjorde sig til konge, gæstedes han af en anden nordmand, Harald Hårderåde. Hans mænd sved Hedeby af. De kom også ind ad Slien.

Det var altså ikke uden grund, at Knud Hertug Erikssøn, af islændinge kaldet Lavard, byggede borge. Ud for Slesvig rejste han kastellet St. Jørgensborg på Mågeøen. Steksvig gemmer i sit navn stager, som har spærret det smalle sund ved Palør, og også dette stednavn er der pæle i. Borgen Kil lå ved Kilfod ved Mysundes vestre mund. Ved Kappel ligger en nu glemt mark, som hed Kasselby. Der har ligget en landsby og før den et kastel, for det ligger i navnet. Tårnet ved Mindesby har vi nævnt. Det var dog ikke bare for at holde fjender ude, men lige så meget for at tvinge told ud af folk.

Under kongernes kampe efter hans død finder vi både hans drabsmand Magnus Nielsson og dennes søn Knud Magnussøn og Svend Erikssøn Grathe, hertugens brodersøn, på Slien og i Slesvig. I den følgende tid hindrede kongens styrke uros opkomst på Slien, men efter Valdemar Sejr er det ved skæbnens ugunst ofte rigets konge, som må rykke magthaverne i Slesvig ind på livet ad Slien.

Allerede hans sønner Erik Plovpenning og Abel brugte våben mod hinanden. Det var en forfærdelig ting. Biskoppen i Roskilde så vist klarere end så mange andre og mere nøgterne mænd, da har i et syn så en engel med draget sværd over Roskilde domkirkes tag, som meldte Danmarks undergang efter denne broderstrid. Skylden for denne brødes begyndelse ved vi ikke hvem skal bære, men Abel har skyld for dens udfald: det rædsomme kongedrab på Slien Sankt Laurentii nat 1250. Det tog til ved et skænderi over et brætspil på St. Jørgensborg. Det ene ord tog det andet, og Abel mindede sin broder om overfaldet på Slesvig. Kongens flåde var året før uventet kommet op ad Slien og havde taget Slesvig så overraskende, at Abels datter måtte fjæle sig blandt fattige kvinder og på nøgne fødder flygte fra byen. Kongen mente nok, at han kunne give hende et par

sko, men Abel var blevet en Kain. Hans mænd førte kongen ud til Mysunde og huggede ham hovedet af. Men efter Abels død førte Eriks anden broder Kristoffer den kongelige hærmagt ind gennem Slien, tog »Corsæberg« og trængte sejrrikt frem til Slesvig. Også hans søn Erik Kristoffersøn Glipping er sikkert kommet denne vej.

Den næste konge, som for ind ad Slien, var Valdemar Kristoffersøn Atterdag. Han tog Borneborg med stormende hånd. Hans datter Margrethe havde også nok at gøre på Slien. Hendes mænd kunne støtte sig til Slesvig-bispens borge. Biskop Johan Skondelev, den trofaste, overlod hende Stubbe. Nu til dags er Stubbe et gods, ikke særlig kønt, og borgen selv er borte som også den ved Borne. Stubbe ligger syd for og Borne nord for jernbanebroen ved Lindå. Margrethe gjorde sig venner af Ribe-bispen, som hun gav gods i Vestslesvig, og af Slesvig-bispen, som hun overlod det ene gods efter det andet, så at bisp og kapitel efterhånden ejede det meste af den nørre bred. Det fik følger langt ned i tiden. For da reformationen kom, gik godset over i kronens eje, og ved delingerne blev bispegods og kapitelsgods holdt uden for. Det blev styret af konge og hertug i fællig. Først i det syttende århundrede blev det delt, og derfor finder man Christian den Femtes monogram C 5 og hans valgsprog Pietate et Justitia, ved fromhed og retfærd, på Ulsnæs kirke, som var et ensomt kongeligt eje midt i det gottorpske Sønder Angel. De uvidende overser det, de kyndige undres, og kun folk med særlig viden forstår uden videre dette sære stykke sønderjysk historie.

Men tiest nævnes sammen med borge og kampe ved Slien Margrethes fostersøn, kong Erik, som kaldes af Pommern, men var en djærv og dansk mand, som i tredive år kæmpede for Sønderjylland. Vi nævnte hans værker ved Svaneborg, ved Arnæs og Lindånæs. Men hans vigtigste borg var dog Kongsborg ved Bohnert på sydbredden lige øst for Mysunde. Dens volde og grave er kronet af en villa fra 1902, som nu rummer et hvilehjem for trætte forretningsfolk med direktørsyge.

Kong Eriks mænd, som værnede borgen, turde ikke trættes. Naboborgen Stubbe tog holstenerne og huggede mandskabet ned. Også Kongsborgs volde bag de side enge med de smattede, lerede grave løb tyve tusind holstenerne, hamborgere og andre hansefolk storm imod. Armbrøstbolte fra skytterne på tårnet og på voldene hvinede gennem luften og gav en grim lyd, når de jog gennem hjælm og hjerne og flækkede holstenske hoveder på langs. Sten fra blider gik i bløde buer. Traf de folk, ramte de hårdt. De kunne mase en rustning eller brække ryggen på en hest, og ellers svuppede de ned i engens grønsvær. Ramte skreg, og sårede stønnede, men det værste krigsfolk véd, er dog sårede hestes jamren. En gang imellem hørtes en glammende hosten eller bulder, en lyd, som selv gamle, gæve krigsfolk

ikke kendte, og som nok kunne få dem til at blegne. Jernrør spyede ild og sten. Kong Erik havde kanoner med!

Hvis holstenerne kom over engen uden armbrøstbolte i maven og over den ydre vold uden at blive spiddet på spidse pæle eller få spyd i skulderen, så kunne de kun se, at de var kommet fra denne verdens jammerdal ind i Helvedes forgård, for bag eng og grav og ydervold lå et stykke med bart. Snævert var det, men dog bredt nok til at dø på. For her inde rejste sig de indre volde højere end de første, med mandshøje pælerader, og over det hele ragede tårnet, og våbendjærve folk myldrede overalt. De kom ikke ind, holstenerne, så længe borgen blev holdt. Kong Erik opgav den under en våbenstilstand. Spader, stigsøjler, sværd og stenugler fra kanoner er fundet på borgen, som burde undersøges.

Man bør komme til Slesvig ad Slien med rutebåden fra Kappel, Arnæs eller Lindånæs. Så ser man den skønne kirke ved Siseby. Hele landsbyen ejes af hertugen af Lyksborg, direkte efterkommer af Christian den Niendes ældste broder. Deres moder var en datter af landgrev Karl af Hessen, som ejede store godser her. Når man så kommer forbi Kongsborg – Königsburg står der på skiltet – kan man sende en venlig tanke til kong Erik og heltene på Kongsborg og huske, at Dybbøl havde forgængere. Komme ind på voldstedet kan man ikke uden videre, og det hele er dækket af træer.

Sli-turen har den fordel for den lystrejsende, at man kan bruge alt slags vejr. En dag med hvidlig himmel uden sol er næsten det bedste. Så er de side enge og de lave brinkers græs endnu grønnere.

Men gråvejr og regn kan også bruges. Jeg mindes en dag, da vi gik gennem det smalle sund, det myge sund, Mysunde. Da plaskede regnen ned. Hvor var det festligt! En anden gang om aftenen, da vi sejlede mod Slesvig og var kommet ud i Store Bredning, gik den lille dampers lys ud. Så skulle kaptajnen pludselig til at styre efter kompas. Det duer ikke i Store Bredning, for det snoede sejløb er mærket af med tønder. Bredderne er øde og uden bondehuses lys. Vi var midt i mørket og Store Bredning havde ingen grænser. Det var som at være midt på oceanet. Ind mod Slesvig spærrer Palørs lange og lave enge, som ikke engang en kat kan se i mørke, og levner kun et sejløb på knap 25 meter i overfladen og endnu mindre ved bunden. Vi ramte fejl en eller to gange, men vi fandt dog nåleøjet og kom hjem.

Ved Mysunde gav i 1864 Baller, Schow og Hertel prøjserne den samme undervisning i kanoners og riflers brug, som Krabbe og Dinesen gav de slesvig-holstenske insurgenter i 1850. Man kan stå af på Svansø-siden, gå op i Mysunde by og se på de gamle gårde, som alle brændte i fire og tres. Ofte har de kanonugler i muren. Længere mod syd findes skansen. Eller rettere fandtes! For man opdagede, at den lå på en jættestue, som nu er

udgravet. Uden at vide det kæmpede de danske kanonskytter på fædrene grave. Så kan man gå tilbage igen. Der er gode værtshuse på begge bredder og en trækfærge imellem. Færgestedet er årsag til kampene, for her går vejen fra Flensborg til Egerførde over Slien, og sammen med den kommer den gamle vigtige vej fra Holnæs, som over Gremmerup og Satrup går til Slesvig, men fra Vedelsvang sender den en vej ned mod Mysunde. Den vej gik kongens artilleri, da Christian den Femte overfaldt Hamborg i 1686.

Straks når man så kommer ud i Store Bredning skal man bruge øjnene godt, for derovre på sydøstbredden, lige syd for os, når vi lige at få et glimt af *Louisenlund*, som ses i et skår i skovens bryn. Det er Christian den Niendes barndomshjem, bygget af hans morfar landgrev Carl og opkaldt efter hans mormor Louise, prinsesse til Danmark. Nu sætter »bedre« børns folk dem i kost og i skole i det pæne hus.

Og mens man ser på vandet og landet omkring, kan man også åbne øjne og ører for fuglene. De har nemlig i årtusinder, længe før end menneskene, brugt Slien som vejviser. I juli og august kommer sortænderne ude fra Østersøen i flokke på op til to tusind. De følger Slien ind til Slesvig. Her kredser de rundt i luften, særlig da hvis solen står i vest, så at de ikke kan se. Lidt usikre gør de rundflyvningerne større og fylder luften med deres gyv-gyv, indtil de endelig skimter Trenes sølvbånd. Da piler gyvænderne hen og følger denne ledevej vesterud mod det åbne hav.

Fotografier: den helgolandiske fotograf F. Schensky.

Litteratur til de »svenske« bynavne: Marius Kristensen i *Namn och Bygd*, 1914. Kristian Hald: *Vore Stednavne*, 1950. Wolfgang Laur: *Die Ortsnamen in Schleswig-Holstein*, 1960. Birthe Hjorth Pedersen i: *Ti afhandlinger udgivet af Stednavneudvalget*, 1960. Om sortandens træk se Jørgen Jørgensen i *Dansk Ornithologisk Forenings Tidsskrift*, XXXV, 1941.

Hans a æ præstes – Å æ præstes Johannes

Erindringer fra Hoptrup præstegård

Af pastor Johannes Tonnesen, Flensborg

Den, der her begynder med at fortælle, er æ præstes Johannes, og Hans a æ præstes var vor trofaste daglejer. Hans billede står på mit skrivebord, og der har det haft sin plads i over 50 år.

Jeg mindes så godt, at vi som voksne måtte anvende al vor overtalelseskunst for at få Hans til at lade sig fotografere – »aftegne« sagde folk dengang. Og da han så viste os billederne, spurgte han, om det lignede. Da han havde fået det bekræftet, udbrød han: »Nu kan Jens i Amerika få at se, hvordan hans gamle far ser ud.«

Jens hørte til de mange, der efter 64 forlod deres hjemstavn og gik – halvvoksne ofte – til Amerika. Han var dygtig og havde lykken med sig. Han blev fabrikant i Iowa og ernærede som sådan en stor familie af børn og børnebørn. Konen var fra Ustrup og svigersønner og svigerdøtre fra slesvigske landsbyer, og sønderjysk var deres hussprog.

Jens var eneste søn, og Hans var tidligt blevet enkemand. Han boede med sin svigerinde Kjesten Marie i et lille hyggeligt hjem midt i en velplejet have bag præstegården »om i æ dal«.

Brevvekslingen mellem Iowa og Hoptrup var meget beskeden. I ugen før jul sagde Hans til mig: »Kommer du til posten, så spørg for!« Jeg vidste, hvad han mente, og når jeg så bragte ham julegaven fra Jens i en smuk sum penge, fik vi en lang passiar om vor rejse til Amerika, en rejse, som Jens naturligvis skulle betale. Ak, hvor ofte har vi ikke fantaseret om denne rejse, Hans og jeg!

Der kunne dog for ham ikke være tale om at blive hos sønnen og at blive begravet i Amerika. »Jeg er for gammel til at blive amerikaner! Og hvad bliver der af Kjesten Marie? Hun ejer ikke en skilling. Skal hun så på fattiggården?« I disse tanker blev Hans bestyrket af en mærkelig oplevelse, der gjorde et dybt indtryk på os alle.

En ældre gårdmand i sognet solgte sin store ejendom og rejste til Amerika, hvor hans børn, jævnaldrende med Jens, var bosat og levede i de allerbedste kår. Og da han selv kunne tage en stor formue med, havde skulde der da være i vejen for en velsignet livsaften derovre?

Men den gamle mand vendte fire gange hjem til sin fødeby – fire gange over Atlanten frem og tilbage, – hjemveen plagede ham.

Hans kunne fortælle. Når vi kørte til marks opad Haderslev landevej, var der midtvejs på bakken et stykke belagt med brosten som gaderne i Haderslev. Hans havde i halvtredserne været med til at bygge den ny »chausse«. Disse brosten var bestemt som hvileplads for de store lastvogne opad »Knogbjerg«. »Her holdt Hieronymus; han kom helt fra Hamborg med varer til købmændene i Haderslev. Sommetider havde han fire spand heste for vognen.« Når vi så sagde: »Ja, men det er jo forbi, siden jernbanen beforder alle varer,« rystede han på hovedet og sagde: »Det er der ingen, der får mig til at tro, og denne chausse bliver liggende som den gamle landevej.« Og da Hans mange år senere hentede mig ved småbanestationen, viste han med pishen hen til sporet af banen og sagde: »Dette her er ikke af lang varighed. Hieronymus kommer igen og tager chausseen i brug!« Og han fik jo ret!

Hver ugedag løb vor hund »Jørn Uhl« Hans i morgenstunden i møde, men ikke om søndagen, thi da blev Hans hjemme, til kirkeklokken ringede. Om »Jørn Uhl« var så begavet, at han holdt rede på ugedagene, havde jeg dengang ikke haft mod til at betvivle, thi blandt naboernes hunde af

meget forskellig og ofte tvivlsom herkomst var »Jørn Uhl« bestemt den mest intelligente.

Over 40 år var Hans i præstegården. Han var med på markarbejde, i skoven, var om vinteren røgter og passede den store præstegårdshave. I sommermånederne havde vi en halv voksen mand til at passe køerne. Jeg har aldrig oplevet, at der var misstemning imellem Hans og karlene og pigerne heller ikke, eller at vi fem børn nogensinde hørte et uvenligt ord fra ham, men lige så utænkeligt var det, at vi unge, karle og børn, var uartige over for ham. Han var en respekteret person i præstegården, men det vidste han ikke selv.

For os unge hørte han til dem, der havde oplevet noget. Derom fortalte alle de mange skilderier over sofaen i hans dørn. Og de havde alle deres historie. Der var nu allerførst et større fotografi med soldater i fransk uniform. I deres midte stod Hans som prøjsisk landstormsmand. Han havde været dansk soldat i 64 og blev så 1870 indkaldt som prøjsisk soldat. En større deling af landstormen blev samlet i Itzehoe, og herfra gik transporten så »til venstre« til Rügen, hvor disse ældre karle blev vogtere i fangeleje med franskmænd. Her i Itzehoe var efter hans geografiske forestillinger i grunden verden til ende. Da jeg for første gang rejste til Erlangen i Bayern for at studere, kørte han mig til toget. »Er det længere end til Itzehoe?« spurgte han. Og da jeg svarede: »Mindst fire gange så langt,« lagde han sin hånd på min arm og sagde: »Så rejs med Gud, min dreng!«

Om Rügen fortalte han gerne, og imellem fik jeg ham også til at vise mig breve fra franske krigsfanger, skrevet efter deres hjemkomst.

Om 64 fortalte han ikke så ofte. »Vi kom til Sølvgades kaserne i København og blev uddannet. Krigen var begyndt, og til Dybbøl kom vi ikke med.« Hans deling blev sendt til Fredericia, og her oplevede han krigens alvor. Fredeligt ved siden af hinanden hang den danske og den tyske krigsmedalje, indrammet hver for sig, på deres plads over sofaen. Og så var der mange enkeltfotografier af kammerater strøet over hele væggen. Det er betegnende for Hans, at han var meget tilbageholdende med at fortælle om fægtninger og blodige oplevelser, men des ivrigere om kammeraterne.

Han plejede ikke omgang med disse kammerater, der boede i landsbyerne i Hoptrup og nabosognene. Hans omgangskreds var Kristen Dal, manden på nabogården og Jens Nissen på Marstrupmark. Med Kristen Dal spillede han 66 hver lørdag, og Jens Nissen og kone blev hvert år 1. juledag efter gudstjenesten som gæster hos Hans, og 2. juledag gæstede Hans dem, og dermed var deres gensidige familiebesøg »aflagt« for hele det kommende år til næste jul.

Juleaften og nytårsaften var der fest i præstegården. Først sang vi om-

kring juletræet, og så modtog enhver sine gaver. Bordet var dækket, nytårsaften spiste vi efter god gammel skik flæsk og langkål. Vi var i mange år 13 til bords. Det varslers om ulykke! Og så sad vi om det store bord og spillede alle disse gammeldags spil med »bækkenødder« og æbleskiver, indtil pigerne dækkede kaffebordet. Og så kom for Hans hvert år noget, som han på ingen måde ville undvære. To af mine søstre satte sig til klaveret. Hans satte sig ved enden af instrumentet, bøjede sig ned og så hen over de fire hænder og deres flinke bevægelser hen over tangenterne. Forundret udbrød han: »Te sånt naue ka la sej gøe!«

Vi børn blev voksne, og Hans blev gammel. På nytårsdag 1903, på fars fødselsdag, døde vor mor pludselig og uventet. Jeg var soldat. Hans hentede mig med vogn ved stationen. Da jeg hilste på ham, gav han mig hånden, og så vendte han sig bort, gik hen til hesten og græd.

Jeg blev så præst i Hellevad-Egvad. En dag ringede min far: »Det er ikke godt med gamle Hans. Se, om du kan komme hjem, han har spurgt efter dig!«

Jeg cyklede den kendte vej gennem Lerskov plantage over Genner til Hoptrup.

Far og jeg gik stille om til Hans. Vi trådte hen til hans seng. Far satte sig, og jeg trak mig tilbage til dagligstuen ved siden af sovekammeret. Mange minder blev levende og bevægede mit sind, og derindefra hørte jeg samtalen imellem de to gamle mænd. Det lå ikke for Hans at bruge religiøse talemåder.

»Det er mærkeligt,« hørte jeg ham sige til sin gamle husbond og sjælesørger, »mit liv havde altid overskud.«

Jeg ved ikke, om det var det sidste ord, jeg hørte af hans mund, men det har ledsaget mig på en lang og møjsommelig vej som præst og sjælesørger.

Tønder bys nødpenge

Af F. Mørck.

Foredrag holdt i Møntsamlersforeningen for Nord- og Sydslesvig.

Det har fra gammel tid været sådan, at udgivelsen af penge er et privilegium, der er forbeholdt statens overhoved eller staten selv. Men i krisetider har man oplevet, at staten udtrykkeligt eller stiltiende har tilladt, at også andre har stået for udstedelsen af penge, og især har dette været tilfældet med pengesedler, der skulle træde i stedet for den officielle mønt. Således også i Tønder.

Første gang vi møder dem her er i 1812. De krige, Danmark på det tids-

punkt var indviklet i, og som endte med Kielerfreden i 1814, medførte, at regeringen for at kunne finansiere krigen måtte optage store lån. Metalpenge og skillemønt forsvandt ud af omsætningen og gemtes hen i strømpekafter og pengekister eller omsmeltedes til brugsgenstande. Forgæves udstedte regeringen gentagne forbud og fastsatte straffebestemmelser.

I 1803 havde regeringen oprettet den såkaldte »Skatkammerfond«, der havde til formål at skaffe midler til veje til de ekstraordinære krigsudgifter, og hvis indtægter tilvejebragtes ved forhøjelse af forskellige bestående skatter og afgifter. Denne fond blev i 1808 udbygget ved en skatkammerafdragsfond, hvis indtægter i de kommende 14 år var anslået til over 15 millioner rdr.

Kursen på de danske penge faldt år for år. I oktober 1812 var kursen 1300, ved årets udgang 1760, d. v. s. at pengene kun var ca. $\frac{1}{15}$ værd af deres pålydende.

For at afhjælpe mangelen på skillemønt bemyndigede det slesvig-holstenske kancelli den 1. december 1812 magistraterne i de slesvig-holstenske byer til at udgive deres egne papirpenge til pålydende 5 og 10 skilling courant. Mange byer benyttede sig af denne bemyndigelse.

Tønder by havde allerede før denne forordning set sig nødsaget til at udstede sine første nødpenge, trykte kassesedler, lydende på 4 og 12 skilling. De var nummereret og forsynet med 4 underskrifter. De kunne omveksles ved bykassen med et »auf den Schatzkammerabtragsfond« udstedt »Repræsentativ«.

De fire, der har underskrevet sedlerne, er:

1. borgmester Georg Friedrich Horup, født 1757 på godset Seekamp i Holsten. Han var i 1781 blevet valgt til bysekretær, var borgmester

1812—1834 og døde som etatsråd i 1839. Hans opsparede formue gik tabt ved bankerotten i 1813, men han formåede at samle sig en mindre formue igen, for hvilken han stiftede et legat.

2. Christian Matthei Carstensen var kæmner i Tønder 1811—1813. Han var købmand og var kommet fra Vesteranflod. Han var i 1797 blevet taget i ed som borger.
  3. Hans Petersen Angel var fra 1812—1813 bykasserer. Han var rådmand og iøvrigt også købmand. Han døde i 1847.
  4. Christian Outzen var borgerdeputeret. Han var i 1801 blevet taget i ed som borger.
- Byen styredes dengang af 1 borgmester, 6 rådmænd og 16 deputerede.

Der skulle gå godt og vel 100 år, da der atter var krisetid. Verdenskrigen 1914—18 forårsagede, at der atter blev mangel på småmønt. Metalpengene forsvandt, og allerede i de første dage i 1914 fremkom de første nødpenge. I Slesvig var Broager den første kommune, der udstedte sådanne sedler. Tønder kom temmelig sent med, og det resulterer i, at byen kommer til at ligge inde med en ret stor restbeholdning, som den ikke når at få udgivet, men må afhænde på anden måde. Hvad der oprindeligt udelukkende var tænkt som en simpel nødforanstaltning — skabt af krigen — blev efterhånden gjort til et spekulationsmoment.

Den 6. februar 1920 besluttede Tønder bykollegium at bevilge 500.000 Mk. til udgivelse af nødpenge og at fremskaffe disse penge ved lån («Kriegsanleihe»). Nogen udtrykkelig lovhjemmel havde man ganske vist ikke, men den tyske regering havde stiltiende anerkendt det faktum, at adskillige byer og landkommuner udgav deres egne penge.

Der blev nedsat en kommission, bestående af rådmand, malermester Bader, sparekassedirektør Olufsen, bankdirektør Rossen, Jensen og Julius Hansen samt arkitekt Thaysen til udførelse af beslutningen.

Allerede 5 dage senere den 11. februar 1920 blev et af stadsarkitekt L. Thaysen fremstillet udkast fremlagt, nemlig: 50 Pf.-seddel med græssende flok heste og byens våben,

20 Pf.-seddel med interiør af »Den hvide svane« med det slesvigske våben,

1 Mk.-seddel med kvægmarked og hingst,

5 Mk.-seddel med markedsplads og gl. Tønder kniplerske, og

10 Mk.-seddel med Østporten og Rolandstatuen.

Af hver værdi skulle der fremstilles for 100.000 Mk. nom. værdi.

Der blev handlet hurtigt; thi allerede den 7. februar havde magistraten udstyret bankdirektør Rossen med fuldmagt til på byens vegne at forhandle med Den internationale Kommission angående udgivelsen af pengesedler

med historiske motiver. Kommissionen giver samme dag sin tilslutning, »så-længe De holder Dem indenfor de nuværende gældende love«.

Fra Thaulow-museet i Kiel får man et fotografi af Rolandfiguren. Den skal jeg vende tilbage til senere.

Fra kunstneren Harald Slott-Møller, der på det tidspunkt opholdt sig i Flensborg, kom der telegrafisk tilladelse til at anvende det af ham fremstillede kunstblad «Guldhornet fundet 1639» som motiv på pengesedler.

Firmaet H. O. Persiehl, Hamborg, fik til opgave at fremstille prøvetryk af sedlerne: 10 Mk., 5 Mk. og 20 Pf.-sedler. Det fremgår af sagens akter i Tønder byarkiv, at nævnte trykkeri har fået ordre på trykning af 10.000 stk. 10 Mk.-sedler, 20.000 stk. 5 Mk.-sedler og 500.000 stk. 20 Pf.-sedler i flerfarvet stentryk på vandmærkepapir. En del af sedlerne skulle være færdig til den 14. marts 1920, nemlig afstemningsdagen i 2. zone.

Et andet firma, L. Handorff, Kiel, fik til opgave at fremstille prøvetryk af 1 Mk.-sedlerne (100.000 stk.) og af 50 Pf.-sedlerne (200.000 stk.). Også de skulle være færdige til afstemningsdagen den 14. marts 1920.

Persiehl, Hamborg, skulle ligeledes fremstille 25 Pf.-sedler. Ved prøvetrykket anmodede magistraten om, at ordet »Tonder« ændres til »Tønder«, og at der i den danske tekst tilføjes bindestreg mellem »her« og »værende«. Trykkeriet meddeler dog, at bindestregen kun kan ændres på en del af oplaget, idet de første allerede var færdige. Der findes således to forskellige udgaver af disse sedler, og dem med bindestregen er de sjældneste.

Ikke alle pengesedler blev færdige til tiden, og det synes, som om magistraten har været ængstelig for ikke at kunne komme af med alle de bestilte sedler. Trykkeriet i Kiel skriver nemlig den 3. maj til magistraten, at det ikke kan forstå den telefoniske besked, det har fået om ikke at færdiggøre trykningen af sedlerne. Det anmoder om at få tilstillet sit tilgodehavende for trykningen, nemlig 16.318 Mk. og spørger samtidig, hvad der skal ske med resten af sedlerne. Da magistraten ikke reagerer på trykkeriets henvendelse i første omgang, kommer der en regning gennem en sagsfører, og nu er det skyldige beløb vokset til 19.288 Mk. Og så betaler magistraten!

Kort forinden, nemlig den 18. maj 1920, forbyder Den internationale Kommission al videre udgivelse af nødpenge med øjeblikkelig virkning. Overtrædelse vil blive straffet med pengebøder af det dobbelte af de udgivne penge.

Den 5. juli 1920 foreligger der en foreløbig rapport fra kommunekassereren angående de pr. 1. juli 1920 udgivne pengesedler. Der var sat i om-løb for 154.920 Mk. Af disse penge regnede man med, at halvdelen ikke var tilbageleveret, således at der sikkert ville blive et overskud til kommunen på ca. 20.000 Mk. Det skulle senere vise sig, at dette var langt større.

At udgivelsen af disse nødpenge var et spørgsmål om forretning, fremgår af en bemærkning fra kommunekassereren om, at byen ville gøre den bedste forretning med 5 Mk.-sedlerne, fordi der var kommet færrest tilbage af dem, og da de efter folks mening var faldet bedst ud. Bankerne pressede på for at få indløst disse nødpenge, da de tyske penge mere og mere blev trukket ud af omsætningen.

Da man altså lå inde med et ikke ubetydeligt restoplæg af sedlerne, begyndte man at spekulere på, hvorledes man bedst kunne komme af med dem. Man overvejede bl. a. at udgive resten til 25% af deres pålydende, og man anmodede i den anledning administrator for De sønderjydske Landsdele i Åbenrå V. Haarløv, om tilladelse til at forsyne restoplaget med et overtryk i dansk mønt. Men dette blev afslået. Da der syd for grænsen var stor efterspørgsel efter nødpenge fra samlere, solgte man restoplaget, ialt til et pålydende af 193.000 Mk. til firmaet Walter Lipsky, Hamborg, for 51.000 Mk.

Gennem annoncer i aviserne indkaldtes de endnu i omløb værende sedler til indløsning senest den 1. november 1920.

Den 8. december 1920 foreligger den endelige afregning over de udgivne pengesedler:

Indtægter:

Udgivne sedler	164.076,70 Mk.	
heraf blev indløst	40.502,20 -	
	<u>123.574,50 Mk.</u>	
Solgt blev for	58.027,80 -	181.602,30 Mk.
(pålydende 198.719,55)		

Udgifter:

Forskellige rejseomkostn.	1.442,10 Mk.	
Trykkeri Persiehl	28.070,00 -	
Trykkeri Handorff	19.288,00 -	
Arkitekt Thaysen for udkast ...	4.862,00 -	53.662,10 Mk.
Merindtægt		<u>127.940,20 Mk.</u>

I november 1921 fik byen en forespørgsel fra trykkeriet i Kiel, om man var interesseret i genoptrykning af pengesedlerne, men måtte naturligvis nu svare, at sagen ingen interesse havde.

Lad os se lidt på de motiver, der er benyttet på Tønder-sedlerne. Man lægger først og fremmest mærke til, at byen ikke som så mange andre kommuner nord og syd for grænsen deltager i den nationalpolitiske grænsekamp gennem disse sedler. De genspejler alle rent historiske motiver og er med til at genopfriske byens udvikling gennem århundreder.

20 Pf.-sedler. På forsiden det slesvigske våben med de to løver. På bagsiden et interiør fra »Den hvide svane«, den ældste beværtning af de mange, som Tønder tidligere var så rig på. Omkring år 1900 var der 70 beværtninger, én for hver 49 indbyggere. Kort efter 1920 endte den sin tilværelse som beværtning og blev nedbrudt i 1932. På samme side står endvidere de kendte ord: »Hvor var det dejligt i gamle dage, da kunde man lade en puns sig smage for tyve Penning im weißen Schwan«. Den mand, der sidder i krostuen med en puns foran sig, er arkitekt Thaysens broder.

25 Pf.-sedler. Hovedmotivet er pigen med guldhornet. Som nævnt er dette billede malet af kunstneren Harald Slott-Møller. Vi kender alle denne episode i dansk historie, der udspillede lige uden for Tønder ved Gallehus. Pigen Kirstine Svendsdatter fra Østerby fandt i 1639 det første guldhorn.

50 Pf.-sedler. På forsiden ser vi Tønders byvåben, et sejlskib. Tønder er i sin tid anlagt som havneby og har igennem århundreder haft en betydelig trafik på havnen. Ligesom hansebyen Lybeck blev moderby for det holstenske Kiel, således blev den også moderby for den slesvigske by Tønder. Det var hertug Abel, der i 1243 sendte den lybske købstadsret til Tønder og lod den være gældende her. Sejlskibet i byens våben er ligeledes et lån fra Lybeck. Allerede dengang var byen en brik i det politiske spil mellem dansk og tysk.

På bagsiden af sedlen ser vi græssende heste, et typisk vestslesvigske landskab på grænsen mellem marsken og gesten.

1 Mk.-sedler. På forsiden en hingst og på bagsiden et billede af et kvægmarked. Fra gammel tid blev der afholdt både kvæg- og hestemarkeder i Tønder. Der var til at begynde med to store markeder den 4. august og den 4. september, senere kom der andre markeder til. De Tøndringer købmænd havde vundet den ledende stilling i stude- og hestehandeler. Ad de ældgam-

le veje kom studedrifterne fra alle Jyllands egne til markederne i Tønder, og det var derfor naturligt, at opkøberne sad i denne by. Hvert borgerhus havde ringe i muren eller gitterstænger, hvor kreaturerne kunne bindes, og hvert andet hus havde koncession til beværtning på markedsdage.

5 *Mk.-sedler*. På forsiden ser vi en kniplerske ved kniplearbejde i en gammel stue. Igennem et par århundreder var kniplingsindustrien hovedkilden til mange Tønder købmænds velstand. De første meddelelser herom får vi omkring år 1600. Flandern menes at være moderlandet for tønderiske kniplinger. I 1790 skal der have været beskæftiget over 16000 piger med knipling i Nordslesvig. Højdepunktet nåedes omkring år 1800. De fleste kniplersker sidder i dag i Hjørpsted og Ballum. Som baggrund på denne seddel ser vi en af de berømte tønderkniplinger.

Bagsiden viser det kendte motiv med lindetræet på torvet. Til venstre ser vi rådhuset og til højre det statelige gavlhus, der skal være bygget i 1517 af den sidste katolske præst Severin. Det menes, at bygningen har været anvendt af det til kirken hørende kalende-broderskab, altså et gildehus.

10 *Mk.-sedler*. Hovedmotivet på forsiden er den i 1872 nedrevne Østerport. Den har ligget ved indgangen til anlæget. Oprindeligt var porten et tværs over gaden stående hus, men blev ødelagt ved branden i 1725 og derefter erstattet med en slags muret »triumfbue«. Overliggeren fra denne gamle port er indmuret i hallen i amtsmuseet. Bag ved byporten skimtes Helligåndshospitalet.

Bagsiden viser en statue, der af tegneren fejlagtigt bliver betegnet som en Rolandstatue. Indtil omkring 1920 mente man, at denne figur, der i mange år havde henligget på rådhusets loft, forestillede Rolandskikkelsen, denne oldfranske helteskikkelse, der blev symbolet på mod og manddom. Retteligt er figuren en såkaldt »kagmand«. På det lille torv stod i gamle dage den murede »kag«, hvor de arme syndere blev kagstrøgne, inden de forvistes fra byen. Da »kagen« i 1699 blev ombygget, blev den prydet med denne figur, et træbillede af en profos. Den er altså et symbol på retfærdigheden, således som tegneren siger det på pengesedlen.

Tilbage er kun at fortælle, at alle sedler bærer datoen for afstemningen i 1. zone, nemlig den 10. februar 1920. De er underskrevet med navnet »Paulsen«. Herom følgende:

Henimod slutningen af den første verdenskrig (1917) måtte den daværende borgmester på grund af forskellige konflikter med landråden nedlægge sit embede. Byen stod altså uden borgmester, da de kaotiske tilstande satte ind med novemberrevolutionen 1918. Byens viceborgmester, rådmand Johs. Paulsen, måtte klare ledelsen, og det gik godt. Da arbejdsrådet i november 1918 forlangte, at der skulle hænges en rød fane ud fra rådhuset, ofrede Paulsen resolut sin kones underskørt til dette formål!

**Andels-
Svineslagteriet
i Kolding**

Grundlagt 1888

**Grænselandets liv
grænselandets sang**

møder De i

Jydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

**Haslev
GYMNASIUM**

Kostskole for drenge

Eksamensret til Mellemskole-,
Real- og Studentereksamen.

Alle oplysninger ved henv. til
Peter Kæstel, rektor, Haslev

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Paul Thomsen

Krusaa

Kolonial, spirituosa, køkkenud-
styr, trikotage, herreekvipering

**TÅBUKO
til bords...**

Strik til hele familien

... men husk det skal være

mølægte

**Sønderborg
GARN**

**Brede Sogns
Spare- og Lånekasse**

Bredebro . Telefon 41341

Stiftet den 1. maj 1875

Aktieselskabet

Nordiske Kabel- og Traadfabriker

KØBENHAVN F.

**Ladelund
Landbrugs og Mælkeriskole**

Brørup station

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**Sønderjyds
Tæppefabrik**

A. R. Kjærby A-S
Højer

Graasten Bank $\frac{1}{2}$

Kontortid 9-12, 2-4, lørdag 9-12

GRAASTEN

$\frac{1}{2}$ Sønderjyds Frøforsyning
Frøavl & Frøhandel
Aabenraa

Restaurant **Grænsen**
C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdals

BOGTRYKKER!

AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

Vestkysten

Syd- og Vestjyllands største dagblad

A. Nielsen & Co. A/S

Nykøbing Falster

A-S Faxe Kalkbrud

Frederiksholms Kanal 16

Telefon Minerva 7500

Jordbrugskalk

90% kulsur kalk i varen, som den leveres, 100% passerer 3 mm sigte

Lolland - Falsters Folketidende

Stiftets største blad

Nykøbing F.

Pindstrup Mosebrug

SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK

Telefon Pindstrup 13 og 18

Graasten Andelsslagteri

Aktieselskabet
Varde Bank

Filialer og kontorer
over hele Sydvestjylland

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

Windfeld-Hansens

Bomuldsspinderi A/S

VEJLE

ANDELSBANKEN

Haderslev

Aabenraa

MAMMEN *specialsåmaskiner*
VILMO *kunstgødningsspredere*
GYRO og EXTI *kværne*
GYRO *kuledækkere*
GYRO *frontlæssere*
GYRO *grøntfoderhøstere*
GYRO *centrifugalspredere*

GYRO *kaffemøller*

A-S GYRO . SKIVE

Telefon 1500